

הרב שמעון לוי

לע״נ
אבי מורי ר' אברהם לוי ז״ל הכ״מ
שנתבקש לישיבה של מעלה
ביום ששי ט״ו בטבת ה׳תשס״ד
שהיה בעל מידות תרומיות
אהב כל אדם וכולם אהבו אותו.

התקן עצמך ללמוד תורה

- א -

המשנה במס' אבות¹ מביאה את דבריו של ר' יוסי שאומר: "התקן עצמך ללמוד תורה שאינה ירושה לך". יש להתבונן מה הוא התיקון הנדרש מן האדם כדי ללמוד תורה וכדי לזכות בתורה. תחילה נעיין במפרשי המשנה, כל אחד וביאורו מה היא ההוראה המוטלת על האדם הבא ללמוד תורה, הטמונה במשפט זה.

אצל חלק מן המפרשים הדגש הוא על חלקו השני של המאמר: "שאינה ירושה לך", כלומר, עליך לדעת שהתורה לא עוברת בירושה, ואף אם אביך ואבי אביך תלמידי חכמים אל תאמר תורה מחזרת אחר אכסניא שלה ואינך צריך לחזור אחריה, אלא עליך להתקין את עצמך ולחזור אחריה, ואם לאו, היא לא תתקיים בך.

וכך כתב הרע"ב "התקן עצמך ללמוד תורה, שלא תאמר הואיל ואבי חכם, ואבי אבי חכם, תורה חוזרת לאכסניה שלה, ואיני צריך לבקש אחריה". וזה ע"פ דברי הגמרא במס' ב"מ²:

"אמר רבי פרנך אמר ר' יוחנן כל שהוא תלמיד חכם ובנו תלמיד חכם ובן בנו תלמיד חכם, שוב אין תורה פוסקת מזרעו לעולם שנאמר³ 'ואני זאת בריתי וגו' לא ימוש מפיד ומפי זרע ומפי זרע זרעך אמר ה' מעתה ועד עולם. מאי אמר ה', אמר הקב"ה אני ערב לך בדבר זה. מאי מעתה ועד עולם. אמר ר' ירמיה מכאן ואילך תורה מחזרת על אכסניא שלה". וא"כ עלול אדם לומר יש הבטחה שהתורה לא תפסק מזרעי ומזרע זרעי, ויתרשל בלימוד התורה, לכן בא ר' יוסי ואומר "התקן עצמך ללמוד תורה", שלמרות ההבטחה אם אדם לא יתקן עצמו ללמוד תורה, הבטחה זו לא תתקיים בו, אבל אם יתקן עצמו ללמוד תורה, היא

1. פרק בי משנה יב.
2. דף פה, ע"א.
3. ישעיה נ"ו, כא.

תתקיים בו יותר מאשר באדם אחר. וכדברי התוספות יום טוב: "קא משמע לן ר' יוסי דהני מילי כשמתקן עצמו לכך, דמתקיימא בו יותר מבזולתו, ואי לאו הכי - לא".

ונראה לבאר, שאע"פ שהאבות עשו כל שביכלתם כדי שהתורה לא תמוש מזרעם ומזרע זרעם, וכדברי הגמ' שם: "רב יוסף יתיב ארבעין תעניתא ואקריוהו 'לא ימושו מפיד'. יתיב ארבעים תעניתא אחריו ואקריוהו 'לא ימושו מפיד ומפי זרעך'. יתיב מאה⁴ תעניתא אחריו, אתא ואקריוהו 'לא ימושו מפיד ומפי זרעך ומפי זרע זרעך', אמר מכאן ואילך לא צריכנא, תורה מחזרת על אכסניא שלה". הרי שרב יוסף ישב בתעניות רבות כדי שהתורה לא תיפסק מזרעו, בא ר' יוסי ומלמדנו שלא די בכך, אלא כל אחד מזרעו אחריו צריך לעשות כדי שיצליח בלימוד התורה, ואם הוא בעצמו לא יעשה למען הצלחתו, התורה לא תתקיים בו, וזהו שאמר ר' יוסי: "התקן עצמך ללמוד תורה", אתה בעצמך עליך לעשות למען שהתורה תתקיים בך. ואם לא תעשה למען עצמך, התורה לא תתקיים בך.

מאידך, יש מפרשים אשר קשרו משפט זה למשפט שלפניו בדבריו של ר' יוסי האומר: "יהי ממון חבדך חביב עליך כשלך והתקן עצמך ללמוד תורה", וכפי שהקשה ה"בן איש חי"⁵: "מה שייכות לעסק התורה עם חיבוב ממון חבירו דנקיט להו בהדי הדדי". מכוח קושיה זו, ביאר ביאור חדש בהבנת דברי ר' יוסי, וז"ל:

"והענין הוא כמו שהעוסק בממון במשא ומתן מרבה ומוסיף הממון שלו, כן העוסק בתורה ונושא ונותן בדבריה ימצא חידושי תורה הרבה ויוסיף חכמה". וממשיך הבא"ח ומבאר הדמיון לממון חבירו דזוקא, ולא לממון עצמו, שהרי גם בממון עצמו אם נושא ונותן בו מתרבה, כן העוסק בתורה אם נושא ונותן בה יתחדשו לו חידושי תורה רבים ויוסיף דעת, ומדוע דימה ר' יוסי את התורה לממון חבירו ולא לממון עצמו? על כך השיב והסיק הבא"ח פירוש נפלא בדברי ר' יוסי, וכך כתב:

"אך אפשר שיחשוב האדם כמו ממונו, אם ירצה להניחו בתיבה ולא יעסוק בו אלא יושב ובטל, דרשאי הוא בשלו ואין עליו דין וחשבון, כן הוא מסחר התורה, אם לא ירצה לעסוק במשא ומתן של התורה רשאי דשלו היא, ורשאי להניחה בקרן זוית ולא יעסוק בה כדי להרויח ממנה חידושים. הנה באמת החושב כן, הוא דעת שוטים, כי התורה היא תורת ה' וניתנה לאדם כדי לעסוק בה ולטרוח בעסק שלה כדי להוציא לאור תעלומיה וסתריה בארבעה חלקים

4. גירסא אחרת "ארבעים".

5. הלכות שנה ראשונה פרשת תזריע מצורע בפתיחה - הלכות הכלים לנטי"י לאכילה.

של פרד"ס, והרי היא אצל האדם בתורת עיסקא, כאחד הנותן לחבירו אלף זהובים להסתחר בהם ויקח מן הריוח מחצית שכן, דאינו רשאי לבטל כיסו של חבירו להניח הקרן בטל בתוך התיבה ולא יעסוק בו כלום.
וכן הענין אצל התורה, לכך אמר הכתוב⁶ כי לקח טוב נתתי לכם תורת אל תעזבו, רוצה לומר, הן אמת לקח טוב זו התורה, נתתי לכם שמסרתיה לכם, אך היא עודנה יתורתיי שלי היא וממוני היא, לכך יאל תעזבו. אין אתם רשאים לעזוב העסק שלה שתהיו בטלים ממנה ולהוציא ממנה רווחא ופירי כאשר תוכלון".

- ב -

מפרשים אחרים שמים את הדגש על משפט זה כשלעצמו ללא קשר למשפט שלפניו ולמשפט שלאחריו. רבינו יונה בפירושו השני על משנה זו מבאר מה הוא התיקון הנדרש למעט בתענוגות העולם הזה. וז"ל:
"גם יש בכלל התקן עצמך ללמוד תורה למעט התענוגים כדי שילמוד תורה הרבה, כמו ששינו⁷ יכך היא דרכה של תורה פת במלח תאכל ומים במשורה תשתה ועל הארץ תישן וחי צער תחיה ובתורה אתה עמל, כי המרבה בעדונן לא תשכון בתוכו החכמה".

אבל בפירושו הראשון למשנה זו כותב רבינו יונה שכוונת מאמר זה היא על תיקון המידות, וז"ל: "התקן עצמך במידות טובות כדי שתלמוד את התורה". ובהדגשת יתר כתב רבינו יונה בפרק ג' דמסי אבות⁸ על דברי המשנה אם אין דרך ארץ אין תורה:
"שצריך תחילה לתקן את עצמו במידות ובוה תשכון התורה עליו, שאיננה שוכנת לעולם בגוף שאינו בעל מידות טובות. ולא שילמוד התורה ואחר כך יקח לו המידות כי אי אפשר".

נמצאנו למדים שמלבד החובה על האדם לתקן את מידותיו, יש בתיקון המידות הכנה לזכות בתורה, ובלעדי זה אם אין מידותיו של האדם מתוקנות, אין הוא זוכה חלילה לתורה.

נענין עתה בחובת תיקון המידות, האם זו חובה מן התורה, או שמא זו חובה מוסרית שאין לה מקור בתורה. במסי סוטה מובא⁹:
"ואמר ר' חמא ברי חנינא מאי דכתיב¹⁰ 'אחרי ה' אלקיכם תלכו', וכי אפשר לו

6. משלי ד', ב.

7. פרק ו', משנה ד.

8. פרק ג', משנה יז.

9. דף יד, ע"א.

10. דברים י"ג, ה.

לאדם להלך אחר שכניה, והלא כבר נאמר¹¹ 'כי ה' אלקיך אש אוכלה הוא', אלא להלך אחר מדותיו של הקב"ה, מה הוא מלביש ערומים דכתיב¹² 'ועש ה' אלקים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבישם', אף אתה הלבש ערומים. הקב"ה ביקר חולים דכתיב¹³ 'יורא אליו ה' באלוני ממרא', אף אתה בקר חולים, הקב"ה ניחם אבלים דכתיב¹⁴ 'ויהי אחרי מות אברהם ויברך אלקים את יצחק בנו', אף אתה נחם אבלים. הקב"ה קבר מתים דכתיב¹⁵ 'ויקבור אותו בגיא', אף אתה קבור מתים".

נמצא לפי זה שחובה מן התורה היא, הכלולה בציווי: "אחרי ה' אלקים תלכו". גם בפסוק¹⁶: "זה קלי ואנוהו" מצאנו בגמי מסי שבת¹⁷ שרמזו חז"ל עניין זה: "אבא שאול אומר 'ואנוהו' הו' דומה לו מה הוא חנון ורחום אף אתה היה חנון ורחום" [רשי"י - כו' דומה לו, ולשון אנוהו אני וכו', אעשה עמי כמוהו לדבק בדרכיו].

ואכן הרמב"ם בספר המצוות¹⁸ מונה את ההתדמות לקב"ה והליכה בדרכיו ובמידותיו כמצות עשה. וכפי שכתב שם: "מצוה היא שצונו להדמות בו יתעלה כפי היכולת והוא אמרו והלכת בדרכיו, וכבר נכפל זה הציווי ואמר ללכת בכל דרכיו, ובא הפירוש מה הקב"ה נקרא חנון אף אתה היה חנון... וכבר נכפל זה הענין בלשון אחר ואמר 'אחרי ה' תלכו', ובא הפירוש שרצה לומר ההדמות בפעולותיו הטובות והמדות הנכבדות שיתואר בהם הקל יתעלה".
א"כ זו מצות עשה מובהקת ללכת במידותיו של הקב"ה. והדרך להדבק בקב"ה היא באמצעות תיקון המידות, הן ע"י שירגיל אדם את עצמו להתנהג במדות הטובות, והן ע"י שירחיק את עצמו מן המידות הרעות.

11. דברים ד', כד.

12. בראשית ג', כא.

13. בראשית י"ח, א.

14. בראשית כ"ה, יא.

15. דברים ל"ד, ו.

16. שמות ט"ו, ב.

17. דף קלג, ע"ב.

18. מצות עשה ח'. וכן כתב הרמב"ם בהלכות דעות פרק א' שאותו הקדיש הרמב"ם לענין המידות הנכונות בהם ילך האדם והמידות הרעות מהם יתרחק האדם, כותב שם בהלכה ו': "כך למדו בפירוש מצוה זו, מה הוא חנון אף אתה היה חנון... ועל דרך זו קראו הנביאים לקל בכל אותן הכינויין ארץ אפים ורב חסד צדיק וישר תמים גבור וחזק וכיוצא בהן, להודיע שהן דרכים טובים וישרים וחייב אדם להנהיג עצמו בהן ולהדמות אליו כפי כוחו". ועיין בספר "תומר דבורה" שחיבר הרב ר' משה קורדובירו, כיצד הוא מבאר בדרך זו את כל י"ג מידות של רחמים.

- ג -

מצאנו במקומות רבים בשי"ס חובת תיקון המידות, ואף הפליגו חז"ל ודימו את מי שאין מידותיו מתוקנות כאילו עבר על העבירות החמורות ביותר. וכשם שמצאנו בתורה מצות עשה לדבוק במידות טובות, כך ישנה אזהרה להתרחק מהמידות הרעות. וכדברי הגמ' במס' סוטה¹⁹: "אזהרה לגסי הרוח, מנין? [רשי"י - אזהרה שלא יהא גם רוח] אמר רבא אמר זעירי²⁰ שמענו והאוינו אל תגבהו. רב נחמן בר יצחק אמר מהכא²¹ יורם לבבך ושכחת את ה' אלקיך וכתיב²² השמר לך פן תשכח את ה' אלקיך, וכדברי אבין אמר ר' אילעא, דאמר רבי אבין אמר רבי אילעא כל מקום שנאמר השמר פן ואל אינו בלא תעשה".

ושם הובא בגמרא חומרת המידות הרעות²³: "אמר ר' יוחנן משום ר' שמעון בן יוחאי כל אדם שיש בו גסות הרוח כאילו עובד עבודת כוכבים. כתיב הכא²⁴ יתועבת ה' כל גבה לבי וכתיב התם²⁵ יולא תביא תועבה אל ביתך. ר' יוחנן דידיה אמר כאילו כפר בעיקר שנאמר²⁶: יורם לבבך ושכחת את ה' אלקיך. ר' חמא בר חנינא אמר כאילו בא על כל העריות. כתיב הכא²⁷ יתועבת ה' כל גבה לבי וכתיב התם²⁸ כי את כל התועבות האל עשוי וגו'... ושם¹⁹: "אמר רב חסדא ואיתימא מר עוקבא כל אדם שיש בו גסות הרוח אמר הקב"ה אין אני והוא יכולין לדור בעולם שנאמר²⁷ מלשני בסתר רעהו אותו אצמית גבה עינים ורחב לבב אותו לא אוכלי, אל תקרי אותו אלא אתו לא אוכלי".

ועל מידת גסות הרוח שהיא מידת הגאווה כתב הרמב"ן דברים מפורשים ומקור נוסף בתורה המזהירה על איסור זה וז"ל²⁸:
 "לבלתי רום לבבו מאחיו, נרמז כאן בתורה איסור הגאות. כי הכתוב ימנע את המלך מגאות ורוממות הלב, וכל שכן האחרים שאינן ראויים לכך. כי בראוי להתרומם ולהתגדל יזהירו להיות לבבו שפל ככל אחיו הקטנים ממנו, כי הגאווה מידה מגונה ונמאסת אצל האלקים אפילו במלך, כי לה' לבדו הגדולה והרוממות ולו לבדו התהילה, ובו יתהלל האדם...".

19. דף ה, ע"א.

20. ירמיה י"ג, טו.

21. דברים ח', יד.

22. דברים ח', יא.

23. סוטה דף ד, ע"ב.

24. משלי ט"ז, ה.

25. דברים ז', כו.

26. ויקרא י"ח, כו.

27. תהלים ק"א, ה.

28. דברים י"ז, כ.

וכך גינו חז"ל את יתר המידות הרעות²⁹, ראה במסי שבת³⁰ מה שאמרו חז"ל בגנות מידת הכעס: "תניא ר' שמעון בן אלעזר אומר משום חילפא בר אגרא שאמר משום ר' יוחנן בן נורי, המקרע בגדיו בחמתו והמשבר כליו בחמתו והמפור מעותיו בחמתו יהא בעיניך כעובד עבודה זרה. שכך אומנתו של יצר הרע, היום אומר לו עשה כך, ולמחר אומר לו עשה כך, עד שאומר לו: עבוד ע"י והולך ועובד. אמר ר' אבין מאי קראה³¹ ילא יהיה בך אל זר ולא תשתחוה לאל נכר, איזהו אל זר שיש בגופו של אדם הוי אומר זה יצר הרע".

וכן הובא בספרי³² אזהרה לאיסור חנופה מהפסוק³³: "ולא תחניפו את הארץ", וכפי שביאר הרמב"ן על התורה שם "כי כל חנופה עשות הפך הנראה והנדמה לעינים".

כאמור לא באנו ללקט ממקורות חז"ל בגנות המידות הרעות ובשבח המידות הטובות כי רבים הם ואין ספר אחד יכול להכילם, מה עוד שנכתבו כבר ספרי מוסר רבים של ראשונים ואחרונים, ולא באנו במאמרנו זה אלא להדגיש את משמעות מאמר חז"ל: "התקן עצמך ללמוד תורה" ע"פ ביאורו של רבינו יונה ואחרים, שהתיקון הנדרש מן האדם כדי ללמוד תורה זה תיקון המידות, ובלעדי זה, אין התורה שוכנת בגוף שכזה, ועל כן מערכת חינוך הרוצה לטפח את אהבת התורה, צריכה למקד את החינוך בחינוך למידות טובות דרכם מגיעים לאהבת תורה, וקל וחומר שאין לטפח ערכים מדומים לצד ערך לימוד תורה שהוא ערך עליון, ואשר כל "ערך" אחר לצידו הוא בבחינת "צרה".

מערכת חינוך המטפחת בדרך החינוך שלה "ערכים" נוספים בצד ערך לימוד תורה, ערכים אשר לדעתה הם שווים לערך לימוד תורה, היא פוגעת פגיעה חמורה בערך העליון של לימוד תורה. וערך לימוד התורה לא יוקנה ולא יושג כל עוד מחדירים לתודעת התלמיד שישנם ערכים נוספים שהם שווים לערך לימוד תורה.

הגיע הזמן לעשות הבחנה ברורה בין "ערכים" לבין "צרכים". "עבודה" הינה צורך חיוני ואף קיומי, אך אין היא ערך, וקל וחומר שאינה ערך השווה בדרגתו לערך התורה, וקל וחומר בן בנו של קל וחומר לערכים מדומים כתקשורת קולנוע, אמנות, תיאטרון ועוד, אשר הפכו זה מכבר לערכים הנישאים בפי רבים בחרדת קודש ובגאוות נצחון ואף מוצאים להם סמך במקורות. תחומים אלה המעוררים בעיות הלכתיות רבות כמו בעיית הצניעות, לשון הרע, "לא תתורו אחרי לבבכם

29. שם בגמי בסוטה בלבד הוקדשו שלושה עמודי גמרא בגנות מידת גסות הרוח, ומידה זו אף הרחיבו חז"ל בגנותה במקומות נוספים, וכך לגבי יתר המידות.

30. דף קה, ע"ב.

31. תהלים פ"א, י.

32. מסעי קס"א.

33. במדבר ל"ה, ג.

ואחרי עיניכם" ועוד, הפכו למוקד העשייה החינוכית בבתי-הספר, ובפרט כאשר הם נתמכים ע"י פסוקים, ציטטות ממאמרי חז"ל, ואף מוצאים להם צידוק בדבריהם של גדולי עולם בדור שלפנינו כמו ההסתמכות על דבריו של מרן הגאון מרא דארעא דישראל הרב קוק זצ"ל אשר סילפו את דבריו, עוותו את כוונתו ונתלים באילנא רבבי כדי למצוא צידוק לדברים הגובלים באיסורי תורה ממש.

- ד -

כאמור, הדרך העולה בית-אל להדבק בקב"ה היא לדבוק במידותיו, וע"י תיקון המידות כאמור, זוכים לתורה, ובכלל הבסיס והיסוד לכל תרי"ג מצוות הם המידות. וכפי שביטא זאת ר' חיים ויטאל, תלמידו של האר"י הקדוש בשאלתו ובתשובתו הידועה, מדוע לא אסרה תורה את המידות הרעות ולא צוותה על מידות טובות בציווים מפורשים כמו עשה ולא תעשה, והתייחסה למידות רק ברמז בלבד. ותשובתו, כיוון שהמידות הם היסוד לכל התורה כולה, והתורה על כל מצוותיה בנויה ומיוסדת על תורת המידות, לכן לא נכללו המידות בכלל תרי"ג מצוות, שהרי הם היסוד שכל בנין התורה עומד עליו, וללא תיקון המידות אי אפשר לקיים את מצוות התורה בשלימות הראויה, וממילא לא יכול האדם למלא את יעודו בעולם ללא תיקון המידות והעמדתם על יסודות נכונים וישרים.

הדברים באים לידי ביטוי בהבלטה יתירה בספר החינוך, הקושר בקשר אמיץ בין המצוות לבין המידות, כאשר מטרתן של המצוות להרגיל אותנו לעשיית הטוב והחסד, ולהרחיק מאתנו מידות רעות, להלן דוגמאות אחדות. כתב בעל ספר החינוך במצות שמיטת קרקעות³⁴ באחד משורשי המצוה: "ועוד יש תועלת בדבר, לקנות בזה מידת הותרנות, כי אין נדיב כנותן מבלי תקוה אל הגמול", כך הוא נימק את מצות התורה "להפקיר כל מה שתוציא הארץ בשנה השביעית". והוסיף על כך במצות שמיטת כספים, שעניינה לעזוב החובות בשנת השמיטה ולא לתבוע את כספו שהלווה לחבירו, וכדברי התורה³⁵ "ואשר יהיה לך את אחיך תשמט ידך".

וז"ל³⁶: "ללמד נפשנו במידות מעולות מידת הנדיבות ועין טובה... וגם נמצא מזה גדר חזק ומחיצה של ברזל להתרחק מאד מן הגזל ומן החמדה בכל אשר לרענו. כי נשא קל וחומר בנפשותינו לאמר, אפילו הלויטי ממונו והגיע שנת השמיטה אמרה תורה להשמיט ביד המלוה, שלא לגזול ושלא לחמוד משלו לא כל שכן שראוי לי להתרחק עד הקצה האחרון".

34. מצוה פ"ד.

35. דברים ט"ו, ג.

36. מצוה תע"ז.

וכך כתב גם במצוה הסמוכה לה³⁷ על הלאו שבתורה³⁸: "לא תאמץ את לבבך ולא תקפוץ את ירך מאחיך האביון, כלומר אל תשליט עליך מידת הכילות והנבלה [והקבלה] אבל הכן לבבך על כל פנים במידת הנדיבות והחמלה". ובמצות הלואה לעני³⁹ בהגדרת המצוה כתב: "להלוות לעני כהשגת היד כפי מה שצריך לו למען הרחיב לו ולהקל מעליו אנחתו". ובשורש המצוה הרחיב לבאר את הקשר למידות שירגיל אדם עצמו בהם למידותיו של הקב"ה, וז"ל: "שרצה הקל להיות ברואיו מלומדים ומורגלים במידת החסד והרחמים כי היא מידת משובחת. ומתוך הכשר גופם במידות הטובות יהיו ראויים לקבלת הטובה, כמו שאמרנו שחלות הטובה והברכה לעולם על הטוב לא בהפכו, ובהטיב השם יתברך לטובים יושלם חפצו להטיב לעולם".

הביטוי החזק ביותר למעלתן של המידות, נמצא במס' אבות, במשנה העוסקת במי ראוי להיקרא כאחד מתלמידיו של אברהם אבינו. אמנם מסכת זו כולה עוסקת בענייני מידות, אך משנה זו מבליטה ביותר את מעלתן וחשיבותן של המידות. וכך מובא במשנה⁴⁰:

"כל מי שיש בו שלשה דברים הללו מתלמידיו של אברהם אבינו, ושלשה דברים אחרים - מתלמידיו של בלעם הרשע. עין טובה ורוח נמוכה ונפש שפלה מתלמידיו של אברהם אבינו. עין רעה ורוח גבוהה ונפש רחבה מתלמידיו של בלעם הרשע".

ורבו הדיוקים והדקדוקים במשנה זו במפרשים, נציין רק את דבריו של רבינו יונה הנוגעים לנו. וז"ל שם:

"היה אפשר לתנא לקצר ושלא להאריך כלל ופרט, והיה יכול לומר, כל מי שיש בו עין רעה ורוח גבוהה ונפש רחבה מתלמידיו של בלעם הרשע, ולמה תנא דרך כלל והדר מפרש דרך פרט. אלא בא ללמדנו שבגי דברים האלה אשר זכר ראשונה, כוללים כל השלמות, וכן השלושה הדברים ההפכיים להם, כוללים כל הפחיתויות. כי אם היה מקצר היה נשמע שמי שיהיו לו הגי דברים הנוכחים הוא מתלמידיו של אברהם אבינו. אך לתלמידיו של אברהם אבינו היו שלמויות רבות לאלפים ולרבבות זולת אלה, אשר על כן אמר ראשונה שמי שיהיו לו השלושה דברים האלה אשר יזכור, הוא מתלמידיו של אברהם אבינו, ואח"כ פירש שבתלמידיו של א"א היה עין טובה וכו', כלומר, כל שלמותם שבגללם היו נקראים תלמידיו היו עין טובה וכו'. ועל כן לא אמר תלמידיו של א"א היה להם עין טובה וכו', שהיה נשמע שהיה להם שלשה דברים אלה עם שהיו להם עוד

37. מצוה תע"ח.

38. דברים ט"ו, ז.

39. מצוה ס"ו.

40. פרק הי משנה יט.

דברים אחרים כאלה, אך באומרו תלמידיו של א"א עין טובה וכו', רמז שאלה הגי' דברים היו הגורמים היותם מתלמידיו של א"א. וכן ההפך לזה בתלמידיו של בלעם. כי לא אמר תלמידיו של בלעם היה להם עין רע וכו', להורות שכל עצמות הלימוד שלמדו מבלעם הרשע היו הגי' דברים הללו. בלתי רעות אחרות אשר עליהם, כי בהם היו כלולות כל הרעות".

נתבונן עתה בשגב רוממות המידות כפי שעולה ממשנה זו. אברהם אבינו זקן ויושב בישיבה ולימד את תלמידיו את כל התושבע"פ שהייתה למעלה מפי מאה מכפי שהיא כיום בידינו. וכך מובא במסכת יומא⁴¹:

"אמר ר' חמא ב"ר חנינא: מימיהן של אבותינו לא פרשה ישיבה מהם, היו במצרים ישיבה עמהם שנאמר⁴²: "לך ואספת את זקני ישראל". היו במדבר ישיבה עמהם שנאמר⁴³: "אספה לי שבעים איש מוקני ישראל", אברהם אבינו זקן ויושב בישיבה היה שנאמר⁴⁴: "ואברהם זקן בא בימים". יצחק אבינו זקן ויושב בישיבה היה שנאמר⁴⁵: "ויהי כי זקן יצחק". יעקב אבינו זקן ויושב בישיבה היה שנאמר⁴⁶: "ועיני ישראל כבדו מזוקן". אליעזר עבד אברהם זקן ויושב בישיבה היה שנאמר⁴⁷: "ויאמר אברהם אל עבדו זקן ביתו המושל בכל אשר לוי, אמר ר' אלעזר שמושל בתורת רבו. הוא דמשק אליעזר"⁴⁸, אמר ר' אלעזר שדולה ומשקה מתורתו של רבו לאחרים. אמר רב קיים אברהם כל התורה כולה שנאמר⁴⁹: "יעקב אשר שמע אברהם בקוליו... אמר רבא ואיתימא רב אשי קיים אברהם אבינו אפילו עירובי תבשילין שנאמר 'תורת' אחת תורה שבכתב ואחת תורה שבעל פה"⁵⁰.

א"כ אברהם אבינו למד את כל התורה כולה, קיים את כל התורה כולה ולימד את תלמידיו את כל התורה כולה, כולל כל התורה שבעל פה שהייתה כאמור למעלה מפי מאה מכפי שהיא כיום בידינו, וכדברי הגמרא במס' חגיגה⁵¹: "פליגו בה רב פפא ורבנן, חד אמר שש מאות סדרי משנה, וחד אמר שבע מאות סדרי משנה". וכן מובא במס' עבודה זרה⁵², שמסכת עבודה זרה של אברהם

41. דף כח, ע"ב.

42. שמות ג', טז.

43. במדבר י"א, טז.

44. בראשית כ"ד, א.

45. בראשית כ"ז, א.

46. בראשית מ"ט, י.

47. בראשית כ"ד, ב.

48. בראשית ט"ו, ב.

49. בראשית כ"ו, ה.

50. עיין במהרש"א בחידושי אגדות, כיצד לומדים ש"זקן" הכוונה לזה שקנה חכמה ולא לזקנה ממש וכדברי הגמ' במס' קידושין דף לב, ע"ב על הפסוק "מפני שיבה תקום והדרת פני זקן" שהכוונה לחכם שקנה חכמה.

51. דף יד, ע"א.

52. דף יד, ע"ב.

אבינו הכילה ארבע מאות פרקים, ואילו מסי ע"ז שבידינו יש בה רק חמישה פרקים ובכל זאת אנו מתקשים בהם. וכדברי הגמ' שם: "א"ל רב חסדא לאבימי גמירי דעבודת כוכבים דאברהם אבינו ארבע מאה פירקי הויין, ואנן חמשה תנן ולא ידעינן מאי קאמרינן...". ואע"פ שתלמידיו למדו ממנו את כל התורה העצומה שהיא ארוכה מארץ מידה ורחבה מני ים, לא בגלל זה נקראים תלמידיו של אברהם אבינו אלא מי שיש בו את המידות שמנתה המשנה "עין טובה רוח נמוכה ונפש שפלה", מפני שהמידות הם הבסיס והיסוד לכל התורה כולה, ורק בעל מידות נאצלות אלו ראוי להיקרא תלמידו של אברהם אבינו, שהרי שלוש מידות אלה הם היסודות של תורת המידות. שהרי המשנה באבות⁵³ מונה את שלוש המידות הרעות שמוציאין את האדם מן העולם, והם: "הקנאה והתאוה והכבוד מוציאין את האדם מן העולם", והמידות של תלמידיו של אברהם אבינו הם ההיפך הגמור של מידות אלה. הקנאה היא ההיפך של עין טובה, רדיפת הכבוד היא ההיפך של רוח נמוכה. והתאוה היא ההיפך של נפש שפלה. נמצא שעיקר תורתו, משנתו ומורשתו של אברהם אבינו היא תורת המידות, תלמידיו הם אלה שהשלימות שלהם באה לידי ביטוי בתיקון המידות. וממילא הם יכלו ללמוד את כל התורה הגדולה מא"א, וכדברי רבינו יונה "שאין התורה שוכנת לעולם בגוף שאינו בעל מידות טובות".

- ה -

עלינו לציין ולהדגיש כי אמנם המידות הם הבסיס והיסוד לקניין התורה, וכפי שביאר רבינו יונה את המשנה "אם אין דרך ארץ אין תורה", אבל אין הכוונה למידות אוניברסליות שאינן יונקות את כוחן מן התורה. כי כל מידה ומידה הנקנית שלא ע"פ תורה עלולה להיות מעוותת ומושפעת מהנגיעות האישיות, ועל כן לא די בשכל האנושי כדי לבנות מערכת מתוקנת של מידות טובות, ורק התורה הקדושה היא המעצבת את מידותיו של האדם, וכדברי המשנה שם: "אם אין תורה אין דרך ארץ", כלומר, רק ע"י עמל התורה זוכה אדם לתיקון המידות ולשבור את טבעיו ורצונותיו. וכדברי הגמ' במס' ביצה⁵⁴: "תנא משמיה דר' מאיר מפני מה ניתנה תורה לישראל מפני שהן עוין". וביאר שם רש"י "שכן עזיס, וניתנה להם תורה שיעסקו בה ויהא מחשת כוחם ומכנתם לצט".

הרי שרק באמצעות התורה ועמלה של תורה ניתן לתקן את המידות, וממילא לא ניתן לבנות מערכת מידות הן לחיוב והן לשלילה שלא על פי תורה. וכדברי המשל הנפלא של ר' שמעון בן אלעזר⁵⁵. "ר' שמעון בן אלעזר אומר: אמשול לך

53. פרק ד', כה.

54. דף כה, ע"ב.

55. אבות דרבי נתן פרק ט"ז.

משל למה הדבר דומה, יצר הרע דומה לברזל שהטילוהו בתוך האור, כל זמן שהוא בתוך האור עושין ממנו כל כלים שירצו. אף יצר הרע אין לו תקנה אלא בדברי תורה בלבד שהן כאש, שנאמר⁵⁶ 'אם רעב שונאך האכילהו לחם ואם צמא השקהו מים. כי גחלים אתה חותה על ראשו והי' ישלם לך, אל תקרי ישלם לך אלא ישלימנו לך'.

וכביאורו של רש"י שם, שהמדובר כאן הוא על יצר הרע ע"פ דרש רבותינו. וז"ל רש"י: "ורצותינו פירשוהו על יצר הרע. אם רעב הוא ולאומר לך להשביעו צעבירות, משוך את עלמך לציית המדרש והאכילהו מלחמה של תורה, וכן השקוהו מים מימייה של תורה".

אמנם הקב"ה ברא את עולמו והטביע בו מידות על פיהן ינהג העולם עוד לפני מתן תורה. וכדברי הגמ' במס' עירובין⁵⁷: "אמר ר' יוחנן אילמלא לא ניתנה תורה היינו למדין צניעות מחתול וגול מנמלה ועריות מיונה דרך ארץ מתרנגול...". אבל יש הבדל עצום בין מידות טבעיות אלה המוטבעות בבעלי חיים לבין מידות נאצלות של האדם הנקנות ע"פ תורה ומוטבעות בו מתוך עמלה של תורה ועבודה בתיקון המידות.

ע"פ זה נראה לעני"ד להסביר קושי עצום בפסוקי התורה בפרשת המבול. כסיבה להבאת המבול לעולם כתוב בפי בראשית⁵⁸: "וירא ה' כי רבה רעת האדם בארץ וכל יצר מחשבות לבו רק רע כל היום. וינחם ה' כי עשה את האדם בארץ ויתעצב אל לבו. ויאמר ה' אמחה את האדם אשר בראתי מעל פני האדמה מאדם עד בהמה...". הרי שהסיבה להבאת המבול על העולם היא "וכל יצר מחשבות לבו רק רע כל היום". ואילו לאחר המבול כתבה תורה אותה סיבה לאי הבאת מבול עוד לעולם. וכמו שכתוב בפי נח⁵⁹: "וירח ה' את ריח הניחוח ויאמר ה' אל לבו לא אוסיף לקלל עוד את האדמה בעבור האדם כי יצר לב האדם רע מנעוריו ולא אוסיף עוד להכות את כל חי כאשר עשיתי". הרי שהסיבה לאי הבאת המבול עוד לעולם היא "כי יצר לב האדם רע מנעוריו". ולכאורה תמוה איך אותה סיבה להבאת המבול היא הסיבה לאי הבאת המבול עוד לעולם.

והנראה לומר, שההבדל בין העולם שלפני המבול לעולם שלאחר המבול הוא זה. העולם שלפני המבול היה עולם ללא תורה, ואילו העולם החדש שהושתת על נח ובניו היה עולם עם תורה, וכפי שכתב רש"י על הפסוק⁶⁰: "מכל הבהמה הטוהרה תקח לך שבעה שבעה איש ואשתו". "הטוהרה" - העמידה להיות טוהרה

56. משלי כ"ה, כא-כב.

57. דף ק, ע"ב.

58. פרק ו', ה-ז.

59. פרק ח' כא.

60. בראשית ז', ב.

לישראל. למדנו שלמד נח תורה".

נמצא שהעולם שלפני התורה - העולם ללא תורה - הוא בבחינת "כל יצר מחשבות לבו רק רע כל היום" ועל כן אין לו תקנה אלא להשחית אותו ולבנות עולם אחר במקומו. אבל העולם שלאחר המבול המושתת על נח ובניו שלמדו תורה הוא בבחינת "כי יצר לב האדם רע מנעוריו" בלבד, ועל כן יש לו תקנה. וזה מדויק בפסוקים אלה, אם נעמוד על ההבדלים הדקים שביניהם:

א. בפרשת בראשית כתוב **כל** יצר ובפרשת נח לא כתוב כל, אלא יצר בלבד.
ב. בפרשת בראשית כתוב **רק** רע ובפרשת נח לא כתוב רק, אלא רע ולא רק רע.
ג. בפרשת בראשית כתוב **מחשבות** לבו ובפרשת נח לא כתוב מחשבות, יצרו רע אבל לא מחשבותיו.

ד. בפרשת בראשית כתוב רע **כל היום** ובפרשת נח כתוב מנעוריו, ולא כל היום. הוא שאמרנו באמצעות התורה יכול האדם לתקן את מידותיו, להכניע את לבו, לקדש את מחשבותיו, ואז אינו אלא בבחינת "רע מנעוריו", ולזה יש לו תקנה ע"י התורה. כי אז אינו בבחינת **כל יצר** ולא **מחשבות לבו** כי מקדש אותן ע"י לימוד תורה וממילא אינו **רק רע** ולא **כל היום**.

האדם לאחר לימוד תורה אינו אותו אדם שלפני שלמד תורה, כי באמצעות לימוד תורה אדם יכול לשבור את המידות הרעות שהיו בו שבירה מוחלטת, ולא רק תיקון של המידות, זה מדויק בדבריו של הגאון מוילנא בספרו⁶¹ "אבן שלמה" שכתב: "עיקר חיות האדם בעולם הזה בשבירת המידות". וכן בדבריו⁶² של מרן ה"חזון אישי" שכתב על מאמר חז"ל⁶³: "שאין דברי תורה מתקיימין אלא במי שממית עצמו עליה" וז"ל:

"המיתה שבכאן היא הנטיה מפשוטו של החיים לעומקו של החיים, לתוך תוכו של החיים, כל שהאדם מרבה בשבירת המידות מרבה חיים. כי שבירת המידות היא הריגת החיים השטחיים, ומיתה של היצר הממלא כל הגוף, היא החיים המוליך בדרכה של תורה".

- 1 -

לאחר שבירת המידות הטבעיות ועיצובם מחדש בדרך התורה ועל יסודות התורה והיראה, יש לאדם שליטה מוחלטת על המידות שלו ולא שהוא נשלט על ידן. הוא מווסת אותן, משתמש בכל אחת מהן במינון הנכון ובזמן הראוי. לשליטה מוחלטת זו על המידות הגיעו אבות האומה וגדוליה שבכל דור ודור.

61. במוסרי הגר"א.

62. באיגרות ח"א, ג'.

63. שבת פג, ע"ב.

בזה מיושבות סתירות או תמיהות לכאורה במעשיהם של אבות האומה.

אצל אברהם אבינו ביחסו אל ישמעאל בנו, מצאנו סתירה לכאורה. בפסוק אחד כתוב⁶⁴: "וישכם אברהם בבוקר ויקח לחם וחמת מים ויתן אל הגר שם על שכמה ואת הילד וישלחה". וכתב על כך רש"י: "לחם וחמת מים - ולא כסף וזהב לפי שהיה שונאו על שילא לתרבות רעה". הרי שאברהם אבינו שנה את ישמעאל בנו על שיצא לתרבות רעה. ובפסוק אחר כתוב⁶⁵: "ויאמר קח נא את בנך את יחידך אשר אהבת" וכתב רש"י שם: "את בנך - אמר לו שני בנים יש לי. אמר לו את יחידך, אמר לו זה יחיד לאמו וזה יחיד לאמו. אמר לו אשר אהבת, אמר לו שניהם אני אוהב". הרי שאברהם אבינו אהב את ישמעאל בנו באותה מידה שהוא אהב את יצחק, ולכאורה הדברים נראים כסותרים או שהוא שנה את ישמעאל או שהוא אהב אותו.

אך לדברינו אין כאן כל תמיהה. אברהם אבינו שלט שליטה מוחלטת על מידותיו. האהבה והשנאה יכלו לשכון בלבו ללא כל סתירה ביניהם. את ישמעאל בנו הוא אהב במה שהוא היה ראוי לאוהבו, ומאידך הוא שנה אותו במה שהיה ראוי לשונאו. בעינינו אהבה ושנאה הן נראות כשתי מידות הפכיות שסותרות כביכול זו את זו. אהבה בעינינו היא היפך השנאה וכן להיפך.

לא כן גדולי האומה ששלטו שליטה מוחלטת במידותיהם אותן רכשו וקנו ע"פ דרכה של תורה, יכולים לשכון בלבותיהם שתי מידות הנראות בעינינו מידות הפכיות, אך בלבם הן שוכנות זו לצד זו, כאשר הן מווסתות ונעשה בכל אחת מהן שימוש במינון הנכון כנדרש. הבעיה שלנו היא שאנו מייחסים לגדולי האומה שבכל דור ודור חולשות אנושיות טבעיות ומפרשים את מעשיהם ואת דבריהם בהתייחסות למידות אנושיות טבעיות ובכך אנו מסלפים ומעוותים את דמותם שהיתה כולה קודש וכל מעשיהם נעשו ע"פ השגות הקדושה הנשגבות ביותר.

בדרך זו נבין את עומק המדרש בפרשת עקידת יצחק על הפסוק⁶⁶: "וישלח אברהם את ידו ויקח את המאכלת לשחוט את בנו". ומובא במדרש⁶⁷: "...וישלח את ידו, הוא שולח יד ליטול את הסכין ועיניו מורידות דמעות לעיניו של יצחק מרחמנותו של אבא, ואף על פי כן הלב שמח לעשות רצון יוצרו".

מדרש זה בא לעקור מאתנו הנחה מקובלת כשאנו לומדים את פרשת העקידה, בדרך כלל אנו מדמיינים בנפשינו שאברהם אבינו ויצחק בנו הגיעו לדרגה כה גבוהה של התפשטות הגשמיות והתעלות לדרגה רוחנית גבוהה ביותר, והרי הם בשעת מעשה העקידה כמלאכים ממש, ללא סרך של גשמיות כל שהיא.

64. בראשית כ"א, יד.

65. שם כ"ב, ב.

66. בראשית כ"ב, י.

67. בראשית רבה נ"ו, ח.

ובצדק אנו מדמיינים כך, שהרי אישים פחותים מהם בדרגות רבות של קדושה ואף במרחק הזמן, עבודת ה' שלהם נעשית ע"י התפשטות הגשמיות והתעלותם לדרגת מלאכי השרת. וכפי שכתב מרן המחבר בשו"ע או"ח⁶⁸ וז"ל: "וכך היו עושים חסידים ואנשי מעשה שהיו מתבודדים ומכוונין בתפלתם עד שהיו מגיעים להתפשטות הגשמיות ולהתגברות כוח השכלי עד שהיו מגיעים קרוב למעלת הנבואה".

וכך גם מתואר הכהן הגדול בעבודת יום הכפורים שהייתה נעשית בפנים בדברי המדרש⁶⁹, וז"ל: "בשנה שמת בה שמעון הצדיק אמר להם בשנה זו הוא מת. אמרו לו מנין אתה יודע, אמר להם, בכל שנה ושנה היה זקן אחד לבוש לבנים ומעוטף לבנים נכנס עמי ויוצא עמי, שנה זו נכנס עמי ולא יצא עמי. אמר ר' אבהו, ומי יאמר שאדם היה, והלא הקב"ה בכבודו היה נכנס עמו ויוצא עמו. אמר ר' אבהו, וכהן גדול לא אדם היה, אלא כדההוא דאמר ר' פנחס בשעה שהיה רוח הקודש שרוי עליו היו פניו בוערות כלפידים עליו, הה"ד⁷⁰ 'כי שפתי כהן ישמרו דעת'..."

אלא שאם הנחה זו נכונה היא, נמצא שלא היה בעקידה כל נסיון, שאם היה רשות לאברהם אבינו להתפשט מהגשמיות ולהתעלות בעבודת העקידה לדרגת מלאך אלקים, מה נסיון יש בכך ומה חידוש יש בכך, הרי כאמור גם חסידים הראשונים וכהנים גדולים מגיעים להתפשטות הגשמיות ולהתעלות לדרגת מלאכי מעלה.

אלא שאברהם אבינו לא ניתנה לו רשות לכך, והוא נצטווה להשאר במדרגת אנוש, ועל כן נאמר לו: "קח נא את בנך את יחידך אשר אהבת את יצחק... והעלהו שם לעולה". אתה כאב לבן עליך לקיים מצוותי זו ולא כמלאך אלקים, בשעת העקידה עליך להיות אבא האוהב את בנו אשר רגש האהבה הטבעי בוער בקרבו, ומאידך עליך לקיים את רצון ה' ולהקריב בן זה לעולה. ועל כן אברהם אבינו נמנע מהתפשטות הגשמיות, מרוב אהבת ה' הבווערת בקרבו. נמצא שמעשה העקידה היה מחזה אנושי קורע לב, אשר מצד אחד אבא עוקד את בנו לשחיטה ולבו קרוע ושותת דם על בנו האוהב, כאשר עיניו זולגות דמעות ונושרות לתוך עיניו של יצחק מתוך רחמי אב על הבן, ומאידך הלב שמח לעשות את רצון בוראו.

וזו כוונת המדרש שעיקר נסיון העקידה היה להעלות את יצחק בנו לעולה מתוך אהבה עזה של אב לבנו, ובאותה שעה ממש הלב יהיה שמח לעשות רצון קונו. נסיון זה נשגב מבינתנו והוא למעלה למעלה מההשגות שלנו. שהרי על פי

68. סימן צ"ח סעיף א.

69. מדרש רבה ויקרא פרשה כ"א פסקה יב.

70. מלאכי ב', ז.

הבנתנו, לא יתכן ששתי הרגשות הפכיות, הרגשות סותרות, ישררו בעת ובעונה אחת בלבו של אדם. מחד, לבו נשבר בקרבו נאנח ומתייסר ביגון ובצער ועיניו זולגות דמעות, ובאותה עת ממש שמחה גדולה ממלאת את לבו לקיים את מצות ה'.

הוא שאמרנו, אברהם אבינו הייתה לו שליטה מוחלטת על מידותיו, הוא שלט עליהם ולא הם עליו. ועל כן שתי ההרגשות היו שוכנות בלבו, והם מהווים את הנסיון הגדול כדברי המדרש: "עיניו מורידות דמעות ונופלות לעיניו של יצחק מרחמנותו של אבא" ואע"פ כן "הלב שמח לעשות רצון יוצרו". מדרגה כה גבוהה יכולה להתפתח רק אצל גדולי האומה שהייתה להם שליטה מוחלטת על המידות, והם ויסתו וכיוונו כל מידה לאפיק הרצוי במיטת הנכון ובזמן הראוי.

- 2 -

נוסיף ונאמר שאם "התקן עצמך ללמוד תורה" כפי שביארו ר' יונה הוא בתחום תיקון המידות שבין אדם לעצמו או בין אדם למקום. קל וחומר בתחום המידות שזיקתן גדולה לבין אדם לחבירו. אמנם בכל המידות יש זיקה לתחומי בין אדם לחבירו, אבל יש מידות שכולן הן בתחום בין אדם לחבירו כמו אהבת הבריות, כבוד הזולת וכד'.

וכתב הרא"ש⁷¹ בעניין זה: "כי חפץ הקב"ה יותר במצוות שיעשה בהם גם רצון הבריות מבמצוות שבין אדם למקום". אי"כ סביר לומר שחובה על האדם לתקן תחום זה של המידות כמו אהבת הבריות, כיבוד חברים, כיבוד תלמידי חכמים וכו', וזהו התיקון הנדרש לקנין התורה והוא כלול במשפט "התקן עצמך ללמוד תורה".

אכן גדולי עולם שזכו לתורה במלוא עוזה והדרה, זכו בזכות המידות התרומיות שלהם. רבא, מגדולי האמוראים זכה שתהיה הלכה כמותו, וכן בזמן היותו ראש הישיבה לאחר אב"י כמובא באיגרת ר' שרירא גאון⁷², זכה להיות ראש הישיבה היחיד כמובא באיגרת רב שרירא גאון שם: "ולביתר אב"י מלך רבא במחוזא דמן פומבדיתא⁷³ הוה כדמפרש בהרואה⁷⁴ ... ובכלהו אילין שנין דרבא לא הויה אלא חדא מתיבתא בפומבדיתא. ובתר רבא איפלגן תרתין מתיבתא. רב נחמן בר יצחק בפומבדיתא ארבעה שנים ושכיב בשנת תרס"ו ורב פפא דהוה בנרש שהוא קרוב לסורא ומלך בה תריסר שנין ושכיב בשנת תרפ"ז".

71. מסי פאה פ"א, מ"א.

72. סעיף צ"ח-צ"ט.

73. עיין במסי כתובות דף נד, ע"ב.

74. מסי ברכות פרק תשיעי דף נז, ע"א.

הרי שרבא זכה להיות ראש הישיבה בכל ארץ בבל וכל תלמידי דורו היו תלמידי, בימיו נסגרו כל הישיבות בבבל מלבד ישיבתו במחוזא שהוא היה ראש הישיבה בה באופן בלעדי. אפשר היה לחשוב ולומר שרבא זכה לכל זאת וכן לכך שתהיה הלכה כמותו כפי שנראה להלן, מכוח גדלותו בתורה שנבעה מכוח שקדנותו בתורה שלא היה לה קץ וגבול וכמובא במסי' שבת⁷⁵:

"ההוא צדוקי דחוייה לרבא דקא מעיין בשמעתא, ויתבה אצבעתא דידיה תותי כרעא וקא מייץ בהו וקא מבען אצבעתיה דמא". אייכ לכאורה רבא זכה לגדלות זו מכוח דביקותו ואהבתו לתורה עד כדי כך שלא הרגיש כלל וכלל שמאצבעותיו זב דם לרוב. אך לא זו הסיבה המפורשת בדברי חז"ל. בגמ' מסי' יומא מובא מעשה מתחום המידות של בין אדם לחבירו, כיבוד חברים, כיבוד תלמידי חכמים, שבזכותו זכה רבא לאותה גדולה. וכך מובא שם בגמ'⁷⁶:

"רבא כד הוה מיפטר מיניה דרב יוסף, הוה אויל לאחוריה עד דמנגפן כרעיה ומתווסן אסקופתא דבי רב יוסף דמא. אמרו ליה לרב יוסף [רשי"י - שו"א סי' מאור עינים ולינו מכיר צדצר] הכי עביד רבא, אמר ליה יהא רעוא דתרום דישך אכולה כרכא" [רשי"י - תהיב ראש ישיבת הכרך].

ורבינו חננאל פירש: "ויי"א שתהיה בכל הלכה כרבא".

עכ"פ רואים אנו מכאן, שרבא זכה לגדולה זו מכוח מידותיו התרומיות שבין אדם לחבירו והקפדתו על כבוד חכמים ומוראם, שכאשר היה יוצא מביתו של רב יוסף ונפרד ממנו, היה חוזר אחורנית כדי לא להפנות את הגב לרב יוסף, עד כדי כך שהיו רגליו זבות דם והאסקופה של רב יוסף היתה מתמלאת דם מרגליו של רב יוסף. ואע"פ שרב יוסף היה סגי נהור, ולא ראה ולא הרגיש בהתנהגותו זו של רבא, רבא לא נמנע מלהעניק לו את הכבוד הראוי לו, ובזכות זה זכה להיות ראש הישיבה היחיד בזמנו בבבל כביאורו של רשי"י, והלכה כמותו בכל מקום כביאורו של הר"ח.

- ח -

נעין בתרומתו הגדולה של אחד מגדולי התנאים ר' עקיבא ובתלמידיו האחרונים בתחום תורת המידות. ר' עקיבא קבע שחיבת האדם ואהבתו הוא הוא ענף מענפי אהבת ה'. וכמובא בשמו במסי' אבות⁷⁷: "ר' עקיבא אומר... חביב אדם שנברא בצלם. חיבה יתירה נודעת לו שנברא בצלם, שנאמר⁷⁸ 'בצלם אלקים עשה את האדם'". והוא שטבע את הכלל הגדול באהבת הרע כמובא בספרא⁷⁹:

⁷⁵ דף פח, ע"א.

⁷⁶ מסי' יומא דף נג, ע"א.

⁷⁷ פרק שלישי משנה י"ד.

⁷⁸ בראשית ט', ו.

⁷⁹ פרשת קדושים ז' פרשתא ב פיסקא יב.

כל התושבע"פ שבידינו היום היא תורתם של תלמידי האחרונים אותם לימד לאחר החורבן הגדול והאסון שפקד את תלמידי, שמתו עשרים וארבעה אלף תלמידי בין פסח לעצרת מפני שלא נהגו כבוד זה בזה. וכדברי הגמי במסי יבמות⁸⁰: "אמרו שנים עשר אלף זוגים תלמידים היו לו לר' עקיבא מגבת ועד אנטיפרס, וכולן מתו בפרק אחד מפני שלא נהגו כבוד זה לזה, והיה העולם שמם, עד שבא ר"ע אצל רבותינו שבדרום ושנאה להם. ר' מאיר, ור' יהודה, ור' יוסי, ור' שמעון ור' אלעזר בן שמוע והם הם העמידו תורה".
 וכמובא במסי סנהדרין⁸¹: "אמר ר' יוחנן, סתם מתניתין - ר' מאיר, סתם תוספתא - ר' נחמיה. סתם ספרא - ר' יהודה. סתם ספרי - ר' שמעון, וכולהו אליבא דר' עקיבא".

הרי שכמעט כל התושבע"פ שבידינו פרי יצירתם של תלמידי האחרונים של ר' עקיבא שזכו לכך בזכות שקיימו את מצות רבם ונהגו כבוד זה בזה, שלא כתלמידי הראשונים שלא נהגו כבוד זה בזה, ועל כן לא נשאר כלום מתורתם כמורשת לדורות. מורשתם הרוחנית של תלמידי ר' עקיבא האחרונים באה לידי ביטוי גם בתחום המידות של בין אדם לחבירו, כאשר כל אחד מהם הטביע את חותמו במטבע מיוחד ובאימרה מהדהדת בעלת משמעות בתחום בין אדם לחבירו.

ר' מאיר קבע את האימרה: "הוי שפל רוח בפני כל אדם"⁸².
 ר' יהודה קבע את האימרה: "כל המקבל פני חברים כאילו מקבל פני השכינה"⁸³.
 ר' יוסי בן חלפתא העיד על עצמו ואמר: "מימי לא עברתי על דברי חבריי"⁸⁴.
 ר' שמעון קבע ופסק: "נוח לו לאדם שיפיל עצמו בכבשן האש ואל ילבין פני חבירו ברבים"⁸⁵.

ור' אלעזר בן שמוע שהיה אחרון תלמידי של ר' עקיבא ציווה ציווי לדורות עולם בשלושת המעגלים: תלמיד, חבר ורב. וכך מובא בשמו: "די אלעזר בן שמוע אומר יהי כבוד תלמידך חביב עליך כשלך. וכבוד חברך כמורא רבך ומורא רבך כמורא שמים"⁸⁶.

נמצא שהתושבע"פ שבידינו, תורתם של תלמידי אלה של ר' עקיבא, מושתתת היא על יסודות המידות שבין אדם לחבירו, ואהבת הריע וכבוד חברים

80. דף סב, ע"ב.

81. דף פו, ע"א, ובעוד מקומות.

82. מסי אבות פרק ד' משנה י.

83. שיר השירים רבה ב' טו.

84. מסי שבת דף קיח, ע"א.

85. מסי ברכות דף מג, ע"ב.

86. מסי אבות פרק רביעי משנה יב.

הם מיסודות התורה, ורק בזכות זה נתקיימה בידם, שלא כתלמידיו הראשונים של ר' עקיבא שמתו כ"ד אלף תלמידים בין פסח לעצרת מפני שלא נהגו כבוד זה בזה, ובכך הם בעצם סטו סטיה חמורה מתורת רבם ר' עקיבא.

ואפשר ליישב על ידי זה את התמיהה הידועה, מדוע תלמידיו של ר' עקיבא נענשו בעונש כה חמור על כך שלא נהגו כבוד בחבריהם, וכי עונש מיתה או כרת או מיתה בידי שמים יש במי שלא נוהג כראוי בכבוד חברים, היכן מצאנו עונש כה נוראי על אי כבוד הזולת. אך לדברינו תתיישב תמיהה זו. כל תורתו של ר' עקיבא הייתה מושתתת על תורת המידות בתחום המידות שבין אדם לחבירו, וכפי שראינו לעיל.

ללא בסיס ויסוד זה, אין התורה יכולה להתקיים כלל וכלל, תלמידיו של ר' עקיבא שהיה האדם הגדול בענקים בתורת המידות, חייבים הם לאמץ את תורת רבם תורת המידות, וכיוון שלא כך היה אלא לא נהגו כבוד זה בזה, הקבי"ה דקדק עם חסידיו כחוט השערה, והביא עליהם מגיפה נוראה זו, כי תורתם ללא תורת המידות אין לה זכות קיום, ואין זו תורתו של מורם ורבם, ר' עקיבא, ממילא תורה זו בטלה מאליה, וגם המחזיקים בה אין להם זכות קיום, ולא כעונש הייתה מגיפה זו, אלא כתגובה טבעית להתפתחותה של תורה שאין לה בית אב.

- ט -

כיוצא בזה מצאנו בתלמוד ירושלמי⁸⁷, שר' חנינא בר חמא האריך ימים בזכות שלא רצה להתמנות לראש הישיבה בחייו של ר' אפס, וזה ע"פ המעשה הידוע המובא במס' כתובות⁸⁸ בעת הסתלקותו של רבי:

"אמר להם לחכמי ישראל אני עריך, נכנסו אצלו חכמי ישראל. אמר להם אל תספדוני בעיירות והושיבו ישיבה לאחר שלשים יום. שמעון בני חכם, גמליאל בני נשיא, חנינא בר חמא ישב בראש". ועל כך מובא שם בגמ' בהמשך:

"לא קיבל ר' חנינא, שהיה ר' אפס גדול ממנו שתי שנים ומחצה. יתיב ר' אפס ברישא ויתיב ר' חנינא אבראי ואתא לוי ויתיב גביה. נח נפשיה דר' אפס ויתיב ר' חנינא ברישא, ולא הוה ליה ללוי איניש למיתב גביה...".

ועל כך מובא בתלמוד ירושלמי שם (הנוסח דלהלן הוא תרגומו של "קרבן העדה" לירושלמי שם):

"כשמת רבי, רצה בנו למנות לר' חנינא, ולא רצה לקבל עליו ההתמנות. ואמר, אין אני מקבל עלי ההתמנות עד שיתמנה ר' אפס מדרום תחלה. והיה שם זקן אחד

87. מסכת תענית פרק ד' הלכה ב'.

88. דף קג, ע"א וע"ב.

ואמר, אם ר' חנינא מתמנה ראשון אני מתמנה אחריו ואם ר' אפס ראשון אני מתמנה אחריו. וקיבל ר' חנינא על עצמו שיהיה הוא שלישי להתמנות. אמר ר' חנינא, זכיתי להאריך ימים, ולא ידעתי אם בשביל דבר זה שקיבלתי להיות מתמנה אחרון, או בשביל כשהייתי עולה מטבריה לציפורי הייתי מעקם הדרך לכנס לשאול בשלום ר' שמעון בן חלפתא".

הרי לנו שר' חנינא זכה לאריכות ימים בזכות זה שסירב להתמנות לראש הישיבה כדי לא לפגוע בכבודו של ר' אפס שהיה גדול ממנו בשנתיים וחצי. אמנם ר' חנינא הסתפק אם בגלל זה הוא זכה לאריכות ימים או בגלל שסטה מן הדרך שלו כדי להכנס לשאול בשלומו של ר' שמעון בן חלפתא, אך גם מעשה זה מעשה שיש בו כיבוד חברים וכבוד התורה, וזו גם סיבה לאריכות ימים. נמצא שאם חלילה לא מקפידים על כבוד הזולת. וכבוד חברים לא זוכים לאריכות ימים וזאת סיבת מיתתם של תלמידיו הראשונים של ר' עקיבא.

ממעשה זה דרי חנינא בר חמא אנו למדים עד כמה גדולה צריכה להיות הזהירות בכבוד חברים, שדוחה אף דברים חשובים אחרים. שהרי תמיהה גדולה לפנינו. רבינו הקדוש מצווה צוואה לפני מותו למנות את ר' חנינא בר חמא לראש הישיבה, ואיך עולה על דעתו לסרב למלא אחר צוואת רבו הגדול, ובפרט הוא ר' חנינא שהיה קשור לרבו בלב ובנפש, ולא הורה מעולם הלכה אלא אם שמע אותה מרבו כמנין שערות ראשו וראה שהוא נוהג כך למעשה שלוש פעמים, וכמובא בתלמוד ירושלמי⁸⁹ [תרגום הירושלמי ע"פ פירושו של "פני משה"]:

"ר' חנינא היה שוכן ודר בציפורי, והיו באים לפניו מעשים והוראות... שיצאו מידו פעמיים ויותר ולא היה נוהג לצרף עמו לדי יותנן ולריש לקיש שהיו שוכנין עמו שם. והיו אומרים חכים הדין סבא וסכינן חריפה וסומך על הוראתו מבלי לצרף עמו חכמים אחרים. פעם אחת צירפם עמו, ושאלו אותו מה זה שראית להשגיח עלינו ביום זה, ולא כמנהגך, אמר להם, יבוא עלי אם לא כל מעשה שבא לפני ששמעתי מרבי להלכה כל כך פעמים כשערות ראשי וכן ראיתי הוראה למעשה שלוש פעמים ובשביל כך אני סומך על הוראתי. אבל מעשה זה לא בא לפני רבי בהלכה למעשה כי אם שתי פעמים לפיכך צירפתי אתכם עמי בהוראה זו".

לאור דברי הירושלמי, התמיהה גדולה עוד יותר, הכיצד מסרב ר' חנינא למלא את דברי רבו. מה עוד שמעשהו סותר לכאורה את דבריו במס' שבת⁹⁰ שם כתוב "בעא מיניה ר' אלעזר מרב, איזהו בן העולם הבא, א"ל זאונך תשמענה דבר מאחריך לאמר זה הדרך לכו בו כי תאמינו וכי תשמיאלו".⁹¹ ר' חנינא אמר כל

89. מסי נדה פרק ב' הלכה ז.

90. דף קנ"ג, ע"א.

91. ישעיה ל', כא.

שדעת רבותיו נוחה הימנו". וכיצד יכול א"כ לסכן חלילה את העולם הבא שלו, אם חלילה דעת רבו לא נוחה הימנו בסרבו למלא אחר צוואתו. אלא רואים מכאן את הזהירות הגדולה של ר' חנינא שלא לפגוע בחבירו ר' אפס שהיה גדול ממנו בשנתיים ומחצה, והרגיש בנפשו שאינו יכול בשום פנים ואופן למלא אחר משימה זו ולהתמנות לראש הישיבה, והרי הוא בבחינת אנוס לקיים את מצות רבו, והלכה בידינו⁹²: "אנוס רחמנא פטריה". א"כ הוא פטור ממצוה זו כמו מכל מצוות דאורייתא אחרים שאנוס פטור מהם⁹³.

עתה מובנת לנו המשנה: "התקן עצמך ללמוד תורה". וכפירושו של רבינו יונה למשנה באבות: "אם אין דרך ארץ, אין תורה". "שצריך תחילה לתקן את עצמו במידות ובוזה תשכון התורה עליו, שאיננה שוכנת לעולם בגוף שאינו בעל מידות טובות". ו"אם אין תורה אין דרך ארץ", שהמידות ינקו את כוחם מן התורה ואם אינם ע"פ תורה אין ערך למידות אלה.

92. ראה מ"ס נדרים דף כז, ע"א. בבא קמא כח, ע"ב ועוד.
 93. אמנם ר' יהודה הנשיא עצמו היה רבו של ר' חנינא גם בעניין זהירות מפגיעה בכבודו של חבר, והוא גילה זהירות רבה, עד כדי כך שבצוואתו הוא צווה "יוסף חפני שמעון אפרתי הם שמשוני בחיי והם ישמשוני במותי", ולפי ביאור דברי הגמ' שם הכוונה שלו הייתה שישמשו אותו לעולם הבא, שהרי הם נקברו לפניו, א"כ לא יתכן שמה שאמר ישמשוני במותי הכוונה היא שיתעסקו בעניין קבורתו.
 ומדוע אמר זאת רבי, לדברי הגמ' שם, כדי שלא יאמרו האנשים עליהם, שהיו אנשים לא הגונים לכן לא זכו לקבור את ר' יהודה הנשיא, והם חיו עד עכשיו רק בזכותו של רבי. הרי שהזהירות של רבי בעניין כבוד הזולת גדול לאין שיעור מהבתנו. אלא ודאי סוד כמוס היה עמו כאשר צוה למנות את ר' חנינא בר חמא לראש הישיבה בחייו של ר' אפס. ואולי זה גופא רצה רבי ללמדנו שצריך להיות זהירים בתחום המידות של בין אדם לחבירו ולגלות זהירות רבה כלפי כבוד הזולת, שפעמים זה דוחה מצות רבו אם הוא בבחינת אנוס רחמנא פטריה.